

**“KÜRESELLEŞME” KISKACINDA
TÜRKİYE’DE İŐŐİ SINIFI VE TEMEL ÖZELLİKLERİ
Doç. Dr. Yüksel Akaya
Mersin Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakóltesi**

İdeolojilerin, tarihin sonunun geldiğinin ilan edildiğı bir dönemde çalışmanın da sonunun geldiğini ilan etmemek olmazdı. Çok gecikmeden, çalışmanın sonu da ilan edildi. Kuşkusuz bunu işçi sınıfının da önemini kaybettiğini izlemeliydi. Öyle de oldu. Artık işçi sınıfı önemini yitirmiş, arkaik toplumun arkaik kesimini oluşturmaktaydı; tarihçilerin, antropologların üzerinde çalışması gereken bir konudan ibaretti. Ne var ki, ne ideolojilerin ve tarihin sonu gelmişti, ne de çalışmanın ve işçi sınıfının. Olan bir değişimdi. Dün olduğu gibi bugün de. İşçi sınıfı da çalışma da değişmişti, tarihsel sürecin akışı içinde gelişmelere bağılı olarak, ama bu bir son değildi. Neo-liberal ideolojik kampanyanın bir süre için bulandırdığı kafalar zamanla yeniden netleşmeye başlamış, şaşkınlık kısa sürede aşılarak işçi sınıfının değişen yapısı üzerindeki araştırmalar ile ideolojik mücadele yeni boyutlar kazanmıştır.

İdeolojik mücadelenin sürdüğü alanlardan biri olarak da karşımıza sınıf kavramı çıkmaktadır. “Sınıf” kavramı ne kadar muğlaklaştırılıp, belirsizleştirilirse, sınıf mücadelesi sorunu da o kadar arka plan itilip,

önemsizleştirileceğinden önemlidir. Son çeyrek yüzyılda sınıfa ilişkin tartışmaların daha çok liberaller tarafından yapılmaya çalışılmasının temel nedenlerinden biri de budur. Çünkü, sınıf kavramının tanımı belirsizleştirildikçe kapitalist toplumun dinamiklerinin anlaşılmasındaki önemi de o derecede azalacaktır. Kavram kadar, sınıfın kapsamının daraltılmaya çalışılması da bu ideolojik yaklaşımın bir parçasıdır. İşçi sınıfının toplumda önemsiz bir nüfusa tekabül ettiğinin ortaya konması hem mücadele dinamiklerini hem de sınıfın kendine olan güveni ve önemi azaltacaktır. Son yıllarda işçi sınıfının eski önemini kaybettiğinin sıkça ileriye sürülmesinin arkasında yatan temel neden de budur. Böylece kendine güvenini kaybetmiş, mücadele azmini yitirmiş, kendisini önemsiz ve değersiz gören bir sınıf yaratılarak sistem ve düzene yönelik potansiyel bir tehlike olması önlenmek istenmektedir. Sınıf kavramı muğlaklaştırıldıkça, sınıfın kapsamı daraltıldıkça üretim, dağıtım ve bölüşüm süreçlerinin arkasındaki gerçek de gizlenmiş olacak, artı değer, sömürü, üretim araçlarının mülkiyeti, antagonistik üretim ilişkileri de tartışma dışı bırakılacaktır. Çünkü, sınıf ilişkileri aynı zamanda bize bir üretim tarzında mülkiyet ve kontrol biçimlerini de göstermektedir. Sosyal diyalogun, toplumsal uzlaşmanın hayata geçirilmesi için, sınıflararası ilişkilerin, çatışmaların yumuşatılması, mücadelenin ortadan kaldırılması için bu türden bir ideolojik yaklaşım kaçınılmazdır. Bu yaklaşım, emekçilerin toplum içindeki konumlarını fark etmelerini önlemeye yöneliktir. Oysa sınıf bilinci ve bu bilincin gereğini yerine getirmek için üretim sürecinde ve ilişkilerinde bulunan konumun fark edilmesi gerekmektedir. Sadece kendinde sınıf için değil, kendisi için sınıf olabilmek için de bu zorunludur. Bunun önemini çok iyi bilen kapitalistler, üretim ve emek süreçlerinde geliştirdikleri yöntem ve tekniklerle mümkün olduğunca fark edilmeyi önlemeye çalışmışlardır. Örneğin, kapitalistler kontrol fonksiyonlarını yönetici ve teknik uzmanlar aracılığıyla bürokratikleştirerek aynı zamanda sınıf antagonizmasının belirgin özelliklerinin saklanması sağlamışlardır. Sınıf ilişkilerinin zorunlu dikotomik doğasının, bürokratik sürecin yarattığı otorite ilişkilerinin hiyerarşik yapısı içinde gizlenebilmesi,

sınıf sömürsünün özne anlaşılabilirliğinin sınırlandırılmasına da hizmet etmiştir. 1 Son dönemlerde ise emek süreçlerindeki değişim ile birlikte ciddi bir işçi sınıfında ciddi bir karakter aşınmasını gerçekleştirmiştir. Gelecek kaygısı ve korkusu içinde güvenini kaybetmiş bir sınıf oluşturmak kapitalistlerin en önemli hedeflerinden biri olmuştur. Bunun en önemli aracı ise çalışma sürelerinin belirsizleştirilmesi ve işgüvencesinin kaldırılması olmuştur. Her alanda egemenliğini kuran esneklik aslında bizzat sınıfın kimliğine yönelik bir saldırıdır.

Kapitalistlerin tüm bu çabalarına rağmen, iş ilişkileri hiyerarşik bir biçimde düzenlenseler bile, altta yatan dikotomik ve çatışkılı doğanın ayırdına varmak mümkündür. Çünkü bazı görevler sermayenin fonksiyonları ile ilişkiliyken, diğerleri emeğin faaliyetine ilişkindir. Bu nedenle kar temelli çalışan her firmada sınıf ilişkileri de hüküm sürer. Öte yandan gelecek kaygısı ve korkusu ile meydana gelen karakter aşınması, emek süreçlerindeki yoğunluğun ve sömürsünün boyutuna bağlı ve işyeri ile olan ilişkilere bağlı olarak aşılabılır. Çünkü, çalışanların çoğu sömürsüldüklerini fark ederler. Sorun, bu sömürsünün, yaşananların çalışma ilişkilerinin kaçınılmaz bir gerçeği olup olmadığının görülmesindedir. 2

Günümüzde “küreselleşme” olarak adlandırılan yeni süreç emeğin sömürsünün yoğunlaştırıldığı ve işçi sınıfının etkisizleştirilmeğe çalışıldığı, kendisine olan güveninin kırılmaya çalışıldığı bir olgu olarak etkisini girdiği her alanda duyurmuştur. Türkiye de bu süreçten farklı boyutlarda etkilenmiş işçi sınıfının yapısı üzerinde gözlemlenebilir değişimler meydana gelmiştir. Dün olduğu gibi bugün de üretim ve emek süreçlerine bağlı olarak işçi sınıfının yapısı değişmektedir. Yapılması gereken sınıfın sonunu ilan etmek değil, bu değişimin boyutlarını nicel ve nitel açıdan ortaya koyarak, sonuçlarını değerlendirmek ve bu sonuçlara yönelik politikaları belirlemektir.

Dün olduğu gibi bugün de iktisadi yapının, sanayileşmenin, üretim ve emek süreçlerinin değişimine bağlı olarak işçi sınıfının yapısı ve özellikleri

de değişmektedir. Çünkü sanayileşmenin, üretim ve emek süreçlerinin niteliğinin değişmesi ve yeni boyutlar kazanması, toplumların insan gücü yapısının nitelik ve bileşiminde köklü değişikliklere yol açmaktadır. Günümüzde üretim teknolojilerindeki hızlı değişim, işgücü talebinin biçimini değiştirmekte, niteliksiz işgücünün yerini bilgi ve beceri düzeyi yüksek, eğitilmiş işgücü almaktadır. İleri teknolojilerin sermaye yoğun oluşu gelişen teknolojiye bağlı istihdam sorunlarına, işsizlik gibi, neden olurken, endüstri ilişkilerini de etkilemekte, işgücü piyasası ve geleneksel çalışma biçimleri daha esnek bir görünüm kazanmaya başlamaktadır. Sanayileşmenin ulaştığı düzey, aldığı biçim ve ileri imalat teknolojilerine geçiş ile birlikte, görece önemi azalan sektörlerde teknolojik yenilenme işsizliğe yol açarken, yeni teknolojilerin devreye girmesi ile nitelikli işgücüne olan talep yükselmekte, yeni çalışma türleri (esnek zamanlı, kısmi zamanlı çalışma gibi) ortaya çıkmaktadır.

İstihdamın yapısı ve sorunları ülkelere göre değişiklik göstermektedir. Sanayileşmiş ülkelerde sınai ürün bileşimi ve istihdamın sektörel yapısı, sanayi sektöründen hizmetler sektörüne doğru gelişmektedir. Bu ülkelerin istihdam sorunları daha çok konjonktürel özellik taşımakta ve emekten tasarruf sağlayan ileri teknolojilerin yol açtığı sorunlar daha yoğun yaşanmaktadır. Sanayileşmekte olan ülkelerde tarım sektörü hala önemli bir istihdam alanı olma özelliğini koruduğundan bu ülkelerde istihdamın yapısı tarımda makineleşmeye ve ülkedeki sanayileşme sürecine bağlı olarak kırdan kente göçe yol açmakta, sonuçta istihdamın yapısı tarımdan sanayi ve hizmetler sektörüne doğru değişmektedir.

Türkiye’de istihdam sorunu yapısal bir nitelik taşımaktadır. Bir taraftan azgelişmiş ülkeler ortalamasına yakın hızla artan nüfusun baskısı ve nüfusun nitelik, meslek-iş bileşimindeki olumsuzluklar, diğer taraftan ileri teknoloji kullanımının ve otomasyonun açığa çıkardığı işgücü fazlası ve istihdam yaratma potansiyeli yüksek sektörlerde yatırım için yeterli kaynak yaratılamaması, sorunu yapısalılaştırmaktadır. Gelişme sürecinde ve zorunluluğunda olan Türkiye, ekonomik ve sosyal yapısındaki

dengesizliklere ek olarak, uygulanmakta olan makro ekonomik politikaların da etkisiyle her geçen gün daha ağırlaşan istihdam ve işsizlik sorunuyla karşı karşıya bulunmaktadır. Özellikle son yıllarda sanayileşme bir yana bırakılmış, üretken olmayan sektörlerle yönelinmiştir. Son yirmi yıl, hem sanayileşmiş hem de sanayileşmekte olan ülkeler için istihdam açısından önemli sonuçlar taşımaktadır. Yaygın şekilde küreselleşme süreci olarak ifade edilen bu dönem boyunca şu temel gelişmeler göze çarpmaktadır: 1) İmalat sektörünün istihdam kapasitesi düşmektedir. 2) Hizmet sektörünün istihdam yaratmadaki payı artmaktadır ve işgücüne olan talep mavi yakalılardan beyaz yakalılara kaymaktadır. 3) Kadın ve çocuk emeğinin emek piyasalarındaki payı artmaktadır. 4) Kayıt dışı, enformel istihdam hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerde hızla yaygınlaşmaktadır. 5) Taşeronlaşma ve fason üretime bağlı olarak merkez-çevre işgücü şeklinde ikili bir emek piyasası oluşmaktadır. 6) Tam gün çalışma giderek yerini part-time ve çağrı üzerine çalışmaya bırakmaktadır. 7) İş güvencesinden yararlanan çekirdek işçi sayısı hızla azalırken, çeperdeki işçi sayısı hızla artmakta ve iş bulabilme kaygısını sürekli duymaktadır. 8) İşsizlik tüm ülkelerde yapılaşarak, çalışanlar üzerinde önemli bir baskı unsuruna dönüşmektedir.

Bugün üretim ve emek süreçlerine bağlı olarak hem üretim hem hizmet faaliyetlerinin denetiminin aynı yerde yapıldığı esnek üretim kompleksleri yaygınlaşmaktadır. Bu, eski imalat merkezlerinin yüksek işsizlikle karşılaşmaları anlamına gelmektedir. Buna ek olarak, rekabet baskısı şirketleri firma içi rekabeti kabul etmeye, küçülmeye, kaynakları dışarıda aramaya ve üretim birimlerini bağımsız kar merkezleri olarak yeniden düzenlemeye itmektedir. Artan işsizlikle birlikte bu gelişmeler, geçici ya da yarı-zamanlı işçilere olan ihtiyacı artırmaktadır. Bu durum ise, işgücünün marjinalleşmesi ve kaçak hale gelmesine yol açabilmektedir.

Bir değişim yaşayan emek açısından istihdamın niteliği, özellikleri büyük önem taşımaktadır. Bu önemi ortaya koyabilmek için önce işçi sınıfındaki nicel değişiklikleri ortaya koymak gerekmektedir. Veriler, Türkiye’de ücretli

emeğin toplam istihdam içindeki payının sürekli artarak, 1970'te yüzde 27.6 iken, 1996 yılında yüzde 41.5'e ulaştığı göstermektedir. Kuşkusuz bu durum, ileri sürülenlerin tersine, işçi sınıfının hem niceliksel hem de oransal olarak büyüdüğünü göstermektedir.

Toplumsal değişime ve ekonomik gelişmelere bağlı olarak ücretli emek içinde kadının payı da sürekli artmıştır. Tarımdan çekilen kadın işgücü daha çok hizmet sektörüne kaymıştır. 1970'te kadın istihdamında sanayinin payı yüzde 5 iken 1996'da yüzde 8.3'e, hizmet sektöründeki payı da yüzde 5.4 iken yüzde 16.3'e yükselmiştir. 1980'lerde izlenen iktisat politikaları nedeniyle ücretli emeğin reel gelirlerindeki sürekli düşüş, kadını düşük gelir elde edilen tarım sektöründen daha yüksek gelir elde edilen sanayi ve hizmet sektörüne yönlendirmiştir. Kuşkusuz bunda işverenlerin kadın emeğini tercih etmelerinin de özel bir yeri bulunmaktadır.

Kuşkusuz bu durum işçi sınıfı için de önem taşımaktadır. Çünkü, Dünya'da ve Türkiye'de, genel olarak, kadınların sendikalaşma oranı erkeklere göre daha düşüktür. Kuşkusuz bu durum daha çok, sendikaların erkeksi örgüt kimliğine bürünmüş olmalarından, uzun süre kadınları sendikal örgütlenme alanına dahil etmeye sıcak bakmamalarından kaynaklanmaktadır. Türkiye'de kadınların sendikalaşma oranı erkeklere göre daha düşüktür.

İstihdamın yapısal niteliklerini ortaya koyan bir diğer özellik, ücretli emeğin kamu ve özel kesimler arasındaki dağılımıdır. Ekonomik yapı, izlenen iktisat politikaları, ücretli emeğin kesimlere göre dağılımında belirleyici rol oynamaktadır. Kesimler bakımından ücretli emeğin değerlendirilmesine en uygun verileri, SSK istatistikleri sunmaktadır. Teknolojik yenilikler ile ilgili değişimlerin yaşandığı alanı da kapsamı bakımından bu verilerin kullanılması daha anlamlı olacaktır. Ekonomideki gelişmelere bağlı olarak, kamu kesimi yatırımlarının 1990 yılına kadar, 1990'lı yıllara göre, daha fazla istihdam yarattığı, ancak buna rağmen istihdam içindeki payının sürekli azaldığı görülmektedir. 1970-1980 döneminde, kamu kesiminde istihdam yıllık ortalama yüzde 5.1 artarken, özel sektörde yıllık ortalama artış oranı yüzde 7.9 olmuştur. 1980-1985

döneminde kamu kesiminde istihdam artmayıp azalırken, özel kesimde yıllık artış oranı yüzde 6 olmuştur. 1985-1990 döneminde kamu kesimi yeniden istihdam olanağı yaratmaya başlamış, istihdam dönem boyunca yıllık ortalama yüzde 5.1'lik bir artış göstermiştir. Özel kesimde aynı dönem için istihdamın ortalama yıllık artış oranı yüzde 6.9 olarak gerçekleşmiştir. 1990-1997 döneminde, kamu kesiminde, 1993 dönemine kadar istihdamda artış yaşanmasına rağmen, bu tarihten sonra istihdamda azalma yaşanmaya başlanmıştır. Kamu kesiminin istihdamdaki payı hızlı bir düşüş göstererek 1970 yılında yüzde 40 iken, 1997 yılında yüzde 21.6'ya gerilemiştir. 1980 öncesi dönemdeki düşüşte ekonominin kendi dinamikleri rol oynarken, 1980 sonrasında izlenen iktisat politikaları ve bu politikaların kamu yatırımlarına olumsuz yaklaşımı, özelleştirme çabaları önemli rol oynamıştır. Kamu sektörünün ücretli ve maaşlı istihdam içindeki payı 1990 yılı için yüzde 33, 1996 yılı için yüzde 28, 1998 yılı için de yüzde 12 olarak tahmin edilmektedir. ³ Kamu kesimindeki istihdamda görülen bu azalma en başta KİT'lerin özelleştirilmesiyle sağlanmıştır. Özelleştirme yönündeki eğilim 1994 yılındaki ekonomik kriz sonucunda daha da ivme kazanmıştır. ⁴ ÖİB'nin web sitesinden verilen bilgilere göre özelleştirmeler sonucunda özellikle 1998 ve 2000 yıllarındaki satışların ardından ortaya çıkan iş kayıplarının hayli ağır olduğu açıkça görülmektedir. ⁵ Türkiye'deki 500 sanayi kuruluşuna ilişkin veriler, kamu sektörünün istihdam alanındaki öneminin sürdüğünü göstermektedir. 2001 yılında özel sektöre ait en büyük (personel sayısı açısından) on kuruluşun çalıştırdığı kişi sayısı 42,779 iken, en büyük on KİT'in toplam istihdamı 137.509 idi. ⁶ Bu KİT'lerden birçoğu satış listesindedir. 1990'lı yıllar boyunca kamu ve özel kesimde sanayi ve tarım sektörünün payı azalırken, hizmet sektörünün payı artışı devam etmiştir. Bu durum işçi sınıfının yapısal açıdan giderek hizmet sektörü ağırlıklı bir özelliğe kavuşmaya başlamakta olduğunun bir ön belirtisi olarak değerlendirilebilir.

İmalat sanayiinde istihdamın hem kamu hem de özel kesim açısından gıda, dokuma ve makina sektörlerinde yoğunlaşmış olması, bir başka

önemli göze çarpan özellik olmaktadır. 1990'lı yıllardan itibaren özel kesim gıda sektöründe istihdam açısından üstün konuma gelirken, dokuma sektöründe de kamu kesimi ile olan farkı iyice açmıştır. İstihdamın sektörel dağılımı ile ilgili veriler, ekonomide zaman içinde gerçekleşen yapı değişikliğine bağlı olarak tarım sektörünün istihdamdaki payının gerilemiş olmakla birlikte, hala ağırlığını korumakta olduğunu göstermektedir. Sanayinin istihdamdaki payı, ihracata yönelik iktisat politikalarının izlenmeye başladığı 1980'li yıllarda önemli bir artış gösteremezken, 1990'lı yıllarda payı bir önceki döneme göre daha fazla artmaya başlamış, 1997 yılında yüzde 18.6'ya, ulaşmıştır. Hizmet sektörü 1980'li yıllarda toplam istihdam içindeki payını hızla arttırırken, aynı performansı 1990'lı yıllarda gösterememiştir. 1980-1990 döneminde yaklaşık yüzde 6'lık bir artış sağlarken, 1990-1996 döneminde yaklaşık yüzde 2'lik bir artış sağlayabilmiştir. 1997 yılı hizmet sektörünün payındaki artışın hızlandığı yıl olmuştur. 1997 yılında hizmet sektörünün istihdam içindeki payı yüzde 41.8 olmuştur. Kuşkusuz bu durum izlenen iktisat politikaları kadar, ekonominin yapısındaki gelişmelerden de kaynaklanmaktadır. 1980'li yıllar üretken sektörlerden çok üretken olmayan sektörlerle yatırımların yapıldığı bir dönem özelliği taşımaktadır. 1980'li yıllar boyunca gerçekleştirilen sabit sermaye yatırımları Türkiye tarihinin en düşük oranlarını oluşturmaktadır.

İşyeri büyüklükleri açısından bakıldığında sürekli olarak işçi çalıştıran işyerlerinin ortalamasının yükselmesine rağmen, Türkiye hala küçük işyerlerinin egemen olduğu bir yapı özelliği taşımaktadır. İşçilerin büyük çoğunluğunun küçük işyerlerinde istihdam edilmesine rağmen katma değer oldukça küçük bir bölümünü yaratması, büyük işletmelerde yoğunlaşmış olan işçi kesimini oldukça önemli kılmaktadır. Özellikle stratejik sektörlerde katma değer büyük bir bölümünü yaratan büyük işletmelerdeki yoğunlaşma işçi sınıfının önemini artırmaktadır.

Sanayi ve ticaretin oldukça geliştiği İstanbul ve çevresindeki kentlerin ücretli emek içindeki payı % 42 olup, neredeyse Türkiye'deki ücretlilerin yarısı bu bölgede istihdam edilmektedir. Bu bölgeyi, sanayi, turizm ve

tarımın gelişmiş olduğu İzmir ve çevresi izlemektedir. İstihdamdaki payı yaklaşık yüzde 13'tür. Başkent Ankara ve çevresindeki illerin toplam ücretli emek içindeki payı 12.5 olup, sanayi ve tarımın ağır bastığı bir özellik taşımaktadır. Ankara bölgesini, bir başka sanayi ve tarım merkezi, Çukurova izlemektedir yüzde 8'lik payla. Madencilik ve sanayinin egemen olduğu Zonguldak ve çevresinin payı da, yüzde 3.7'dir. Diğer 51 il ise, istihdamın ancak yüzde 17.4'üne sahiptir. Oysa İstanbul'un istihdam içinde tek başına payı yüzde 32.7'dir. İstihdam gelişmişlik, sanayileşme, turizm, tarım ve maden olanaklarına bağlı olarak belli bölgelerde yoğunlaşmıştır. İstihdamın yaklaşık yüzde 42'sine sahip olan Marmara Bölgesi, özel sektör yatırım teşviklerinin yarattığı istihdamın da yüzde 41'ine sahip olmuştur. Onu Ege, İç Anadolu ve Akdeniz bölgeleri izlemektedir.

1990'lı yılların bir diğer özelliği, 65 ve daha yukarı yaştakilerin 1990'lı yıllar boyunca payının artmış olmasıdır. Bu grubun 1990 yılında toplam istihdam içinde yüzde 2.5 olan payı 1996 yılında yüzde 3.8'e yükselmiştir. Altı yıl boyunca yaklaşık 320 bin yaşlı çalışma hayatına katılmıştır. 12-19 yaş grubundaki çocuk çalışanların toplam istihdam içindeki payı, 1990 yılında yüzde 17.5'ken, imalat sanayiinde bu oran daha yüksek olup 21.5'tir. İmalat sanayiinde istihdamın bir diğer önemli özelliği, kadın çalışanların daha çok 15-19 ve 20-24 yaşlarında yoğunlaşmış olmasıdır. Yani, imalat sanayiinde küçük bir yer tutan ve giderek payını arttıran kadınlar daha genç bir yaş profiline sahiptir.

1994 Hanehalkı İşgücü Anketine göre ücretli kadın emeğinin alt sektörler dağılımında, toptan ve perakende ticaret, lokanta ve oteller (% 8), ulaştırma, haberleşme ve depolama (% 3), mali kurumlar, sigorta taşınmaz mallara ait işler ve kurumları, yardımcı iş hizmetleri (% 8.5) ve toplum hizmetleri sosyal ve kişisel hizmetlerden (% 38) oluşan toplam hizmet sektörü % 57.5 ile ilk sırayı almaktadır. Sanayi sektöründe ise, kadınlar ağırlıklı olarak imalat sanayiinde istihdam edilmektedirler (% 31.5). İmalat sanayiinde kadın emeğinin dağılımında ilk sırayı dokuma ve

hazır giyim almakta, onu gıda, içki ve tütün işkolları izlemektedir. Bu sektörler, ihracata yönelik tüketim malları üreten sektörler özelliği taşımaktadırlar. Henüz hayli gerilerde olsalar bile kadınlar beyaz yakalı işlerde de ilerleme sağlamışlardır. Örneğin, bilimsel ve teknik personel ile profesyonel mesleklerde olanlar arasında kadınların payı on yıl içinde yüzde 30'dan yüzde 35'e, idari personel içindeki payı ise yüzde 32'den yüzde 37'ye çıkmıştır.

DİE verileri çerçevesinde Türkiye'de imalat sanayiinin istihdam yapısı değerlendirildiğinde şu temel özellikler göze çarpmaktadır: Cinsiyet itibarıyla erkekler ağırlık taşımakta, coğrafi alan itibarıyla istihdam büyük ölçüde kentlerde yoğunlaşmakta, çalışanların büyük bölümünü genç ve orta yaşlılar oluşturmaktadır. Çalışanların eğitim nitelikleri düşük olup, eğitimlilerin çoğunu ilkokul mezunları oluşturmaktadır. 1990 yılında, İmalat sanayiinde istihdam edilenlerin yüzde 75.2'i ilköğretim mezunu iken, bu oran 1995 yılında yüzde 74.9'a düşmüştür. 20. yüzyılın sonunda imalat, verimlilik, eğitim ve benzeri gibi kavramların ön plana çıkarıldığı bir dönemde imalat sanayiinde istihdam edilenlerin hala yüzde 75'inin ilk öğretim mezunu olması oldukça düşündürücüdür. Reel ücretlerin yükseldiği ve yoğun grevlerin yaşandığı 1990-1992 döneminde okur-yazar olmayanların ve bir okul bitirmeyenlerin payının artması ise oldukça anlamlı olup, işverenlerin tepki olarak daha niteliksiz ve eğitimsiz işçilere yöneldiğini göstermektedir.

Türkiye'de part-time çalışanların oranı toplam istihdama göre 1990'lı yıllar boyunca azalmıştır. Part-time çalışanların yaklaşık yüzde 60'ını kadınlar oluşturmaktadır. Bu durum, dünyada part-time çalışanların önemli bir bölümünün kadınlardan oluşması eğilimi ile de örtüşmektedir. Türkiye'de kadınların sendikalaşma oranının ve eğiliminin oldukça düşük oluşu ile part-time çalışanların sendikalaşma sorunları birlikte düşünüldüğünde sendikalar için, part-time çalışmanın yaygınlaşmasının olumsuz sonuçlar doğuracağı ileri sürülebilir. Ancak, sendikalar kadınların sendikal katılımı

ve sendikal üyeliği yönünde gösterecekleri çabalar ve izleyecekleri politikalar ile bu olumsuzlukları aşabileceklerdir.

Türkiye, dış pazar ve iç pazarda, 1980'li yıllar boyunca teknolojiyi geliştirerek değil, reel ücretleri düşürerek maliyetleri azaltmak suretiyle rekabet etmeyi tercih etmiştir. Ancak, reel ücretleri de düşürmenin bir sınırının olması, 1989 yılından itibaren çalışanlarda ciddi rahatsızlıklar yaratarak, tepkilere yol açması yeni arayışları kaçınılmazlaştırmıştır. Bu nedenle, 1990'lı yıllarda daha yoğun olarak teknoloji yenilemeye yönelinmiştir.

Türkiye'de, 1985-1995 dönemini kapsayan, teknoloji yenileme ile ilgili yapılan bir çalışmaya göre, geleneksel sanayilerde teknolojik değişme hızı düşüktür.⁹ İhracata yönelik üretim de yapan bu sektörlerde teknolojik değişimin düşük olması, bu sektörlerin maliyeti düşürmede düşük ücretli işçi çalıştırmayı sürdürmesinden kaynaklanmaktadır. Bu sektörler, en düşük ücret alan sektörler olma özelliğini sürdürmektedirler.¹⁰ Taymaz, sektörel düzeyde teknolojik değişme ile istihdam artışı arasında negatif bir ilişki olduğunu, teknolojik açıdan dinamik sanayilerde Türkiye imalat sanayiinin rekabetçi olmadığını belirtmektedir. 2000'li yıllarda daha yoğun bir teknoloji yenileme sorunu ile karşı karşıya kalacak olan imalat sanayii, özellikle tekstilde böyle bir yöneliş sonucunda, istihdam, dolayısıyla işçi sınıfı üzerinde önemli olumsuz etkilerde bulunmaya aday görünmektedir.¹¹

İşgücü devri açısından bakıldığında, yüksek bir devir hızı göze çarpmaktadır. Çalışma Ve Sosyal Güvenlik Bakanlığının her yıl yayınladığı verilere göre ağır işlerde çalışanların fırsat buldukça daha iyi koşullardaki işlere geçişlerini açıkça ortaya koymaktadır. ÇSGB'nin çalışma istatistiklerinde her yıl işten çıkan işçilerin çalışanlara oranının ortalama yüzde 25 olmasının temel nedenlerinden biri de budur. Kuşkusuz bu durum ise emek piyasalarına yeni giren işçilerin mobilitesinin yüksekliğinden kaynaklanmaktadır. Özellikle kırdan kente göçün yoğun bir

şekilde sürdüğü yerlerde bu kaçınılmazdır. Devrin en küçük olduğu 1998 yılında işgücünün yüzde 18'i yenilenmiştir. İki yıl sonra ise bu yenilenme en yüksek düzeye ulaşmış ve işgücünün yüzde 35'i yenilenmiştir. Bu veriler ise Türkiye'de işgücü devir hızının yüksek olduğunu göstermektedir. DİE'nin verilerinden çalışanların çalıştıkları işyerlerine ilişkin sorudan hareketle "sabit" özel ve kamu kesimi işyerlerinde çalışanların izini sürmek mümkün. "Sabit" bir işyerinde çalışmayanların büyük bir çoğunluğu özel sektördedir. 1995-96 ve 2000-01 dönemlerine ilişkin veriler gerek kadınlar gerekse erkekler için istihdamın hemen hemen yüzde 80'ini oluşturan sabit kuruluşlarda çalışanlar kentlerde yüzde 15'lik bir artışla 6.437.000'den 7.415.000'e yükselmiştir. Özel kuruluşların bu toplam içindeki payı ise yüzde 75'ten yüzde 77'ye çıkmıştır. Yaş profillerinin sergilediği eğimler, özel sektörde istihdama geçiş oranlarının en yüksek olduğu yaş gruplarının erkeklerde 25-29, kadınlarda da 20-24 olduğunu göstermektedir. Kamu kesiminde istihdam için daha fazla eğitim arandığından yaş profilleri burada çok daha sonraları (erkeklerde 35-39, kadınlarda ise 30-34) üst noktalara çıkmaktadır. Yaş profillerinde görülen bu farklılıklar, kentsel alanlarda özel sektörde çalışan işgücünün kamu sektöründekine göre, kadın işgücünün de erkek işgücüne göre daha genç olduğuna işaret etmektedir. Kamu kesimi daha genç işçiler almayı sürdürmüştür. (Erkekler söz konusu olduğunda 15-39, kadınlar söz konusu olduğunda 15-34).

Çocuk işçiliğinden de söz edilmediği sürece Türkiye'de istihdamla ilgili tablo eksik kalacaktır. Çocukların ekonomik etkinlikleri incelendiğinde, tarımın açık ara ile en önemli sektör olduğu görülmektedir. Ekim 1999 HİA'sına göre 6-17 yaş grubundaki çocukların yüzde 57.6'sı tarım kesiminde çalışmaktadır. Çalışan çocukların dağıldıkları sektörler arasında sanayi yüzde 21.8 ile ikinci sırayı almakta, bunu yüzde 10.2 ile ticaret, yüzde 10.4 ile hizmetler izlemektedir. İlginç olan nokta, 1994 ile 1999 yılları arasında çocuk işçi sayısında meydana gelen azalmanın büyük bölümünün, tarımda çalışanların mutlak sayısında görülen azalmaya bağlı

olmasıdır. Kentsel alanlarda ise çocukların cinsiyetlerine göre işlere yönedikleri görölmektedir. Çalışan çocuklar az sayıda sektörde toplanmaktadır. Örneğin mobilyacılık, inşaat, oto tamiri, lokantacılık, barcılık ve kahvehanecilik gibi işlerde yalnızca erkek çocuklar çalışmaktadır. Tekstil, hazır giyim ve deri eşya imali ise, önemli sayıda kız çocuğun çalıştıkları sınırlı sektörlerdir. Unutulmaması gereken ise çocuk emeğinin istismarının büyük boyutlara ulaştığıdır. Ucuz emek gücü olarak görölen çocuklar, düşük ücretle çalıştırılmanın ötesinde kötü koşullarda, uzun süre bedenlerinin kaldırmayacağı bir iş süreci yaşamaktadır.

1992 yılı Nisan ayı HİA'ya göre enformel kesimde çalışanların oranı Türkiye için yüzde 16, kentsel alanlar için de yüzde 26'dır. Ücret ya da maaşla çalışıp sosyal güvenlik kapsamında yer almayan kişilerin toplam çalışanlar içindeki payı kullanılan veri kaynaklarına göre yüzde 25 ile 35 arasında değişmektedir. DİE'nin 2000 yılında Türkiye'deki kentsel ekonomide enformel sektörün yerini belirlemeye yönelik araştırmaları ilk tahminlere göre erkek işgücünün yüzde 13.4'ü, kadın işgücünün de yüzde 7.9'u kentsel enformel sektörde çalıştığını ortaya koymaktadır. Buradaki oranın düşük olmasının bir nedeni ev işlerinde çalışanların yeni araştırma kapsamının bütünüyle dışında tutulmasıdır. Enformel ekonominin büyüklüğüne ve kapsamına katkıda bulunduğı varsayılan etmenler arasında hızlı kentleşme, ekonominin kayıt içi kesiminde yükselen işlem maliyetleri ve kadınların formel sektör işlerine ulaşabilmelerini engelleyen kısıtlar yer almaktadır.

Niceliksel açıdan bakıldığında, ileri sürölenlerin tersine Türkiye'de işçi sınıfı hem sayısal olarak hem de toplam nüfus içindeki oranı artmıştır. Üstelik işçi sınıfının yapısında tüm toplumu kucaklayan bir değişim meydana gelmiş, nüfusun yarısını oluşturan kadınların işçi sınıfı içindeki sayısı ve oranı da kentleşme süreçlerine bağılı olarak artmıştır. Kırsal kesimden kentlere yönelik göç sadece kadınların işçi sınıfı içindeki payını artırmakla kalmamış, işgücü devir hızının da yüksek olmasına neden olmuştur. Kırdan kente gelenler önce oldukça ağır çalışma koşullarının olduğı alanlarda işe

başlamış, bir süre sonra ise hızla daha rahat işlere yönelmiştir. Bu durum hem örgütlenme, hem de mücadele açısından önemli olumsuzluklar içermektedir. Bu türden işlerde örgütlenme ve eylemlilik düzeyinin düşük olması be nedenle sürpriz değildir. Küçük işyerlerinin egemen olduğu, çalışanların büyük bölümünün küçük işyerlerinde olduğu böylesi bir ortamda, paternalist ilişkilerin de gelişmiş olması sınıf perspektifli yaklaşımların önünde önemli engeller oluşturmaktadır. Kırdaki mülksüzleşme sürecini tam yaşayamadan kentlerde konut şeklinde de olsa yeni bir mülk edinme isteği işçileri pek çok şeye razı hale getirmektedir. 📄

12 Kuşkusuz bu durum, sınıf bilincinin oluşmasına, çalışılan alanlarda kuşaktan kuşağa bir deneyimin, bir birikimin sürmesini de önlemektedir. Düşük ücretlerle çalışılan bu yerlerde biraz kadercilik, biraz da yüksek ücret alan örgütlü işçilere yönelik gizli bir öfke egemendir. Çeperdeki işçilerden merkezdeki çekirdek işçilere yönelik bu tutum işçi sınıfının çok parçalı bir yapıya sahip olduğunun da göstergesi olarak değerlendirilebilir. Bütün bunlara rağmen büyük kentlerin fason üretim yapan işterlerinde çalışan çok sayıdaki çocuk-genç erkek, kız işçi için, çalışma aynı zamanda evden uzaklaşma, özgürleşme anlamına da gelmektedir. Evin "sıkıcı" ortamında sürekli ev işleri ile uğraşmaktansa, iyi kötü elde ettiği bir gelir karşılığında işyerinde "özgürleşmeyi" tercih etmenin pek çok nedeni olsa gerek. Temel gerekçe ise ekonomik bağımsızlığa bir ölçüde de olsa kavuşmaktır. Eve bir gelir sağlamanın yanı sıra elde edilen ücret ile bireysel ihtiyaçların da belirli bir düzeyde karşılanması bu açıdan büyük önem taşımaktadır. Çocuk ve genç işçilerin organize sanayilerde, çırak olarak farklı işyerlerinde uzun süre çalışmasının da arkasında yatan temel nedenlerden biri, eve gelir sağlamak kadar, bu "özgürlük" olsa gerek.

Yukarıda belirtilen çok parçalılığın bir başka boyutu ise büyük işletmelerde asıl işçilerle taşeron işçileri arasında da yaşanmaktadır. Aynı işyerinde çalışan, ama ayrı işverenlere tabi olan bu işçilerden taşeron işçileri hem daha ağır koşullarda çalışmakta hem de daha düşük ücret almakta ve iş güvencesinden diğerlerine göre büyük ölçüde yoksun bulunmaktadır. Yer

yer bu durumun aşılması için mücadele edilmesi gerektiği yönünde bir tepki olmasına rağmen, işsizliğin büyük boyutlarda seyrettiği zaman dilinde sorun daha çok mevcut işi korumakta kilitlenmekte, ancak bu arada daha iyi koşullarda olan işçilere yönelik bir tepki de biriktirilmektedir. Kuşkusuz, merkezde yer alan çekirdek işgücünün bu işçiler ile yüksek düzeyde bir dayanışma göstermemesi ise mevcut öfke ve tepkiyi daha da derinleştirmekte, işçi aristokrasisi duygusunu pekiştirmektedir. Bütün bu sürecin ortaya çıkardığı sonuç ise örgütlülükten kaçan, bireyselliği ön plana çıkaran, öncelikle kendi çıkarlarını kollayan bir işçi tipinin oluşumundan başka bir şey değildir. Öyle olduğu için bugün sendikalı işçi sayısı 700 bine inerek işçi sınıfının küçük bir bölümünü kapsar olmuştur.

Sendikalı işçi ile sendikasız işçi arasındaki uçurumun her geçen yıl derinleşmesi sınıfın çok parçalılığını da derinleştirmiştir. Bir yanda sendikalı, yüksek ücret alan, görece iş güvencesine sahip, sosyal güvenlik olanaklarından tam yararlanan, ama yeni toplu iş sözleşmesi dönemlerinde daha yüksek ücret istemekten utanan, mevcut durumda, ücretlerin asgari ücretin altında olduğu bir zamanda yüksek ücret istemenin meşruiyetini kaybettiğini düşünene az sayıda örgütlü işçi, diğer yanda işsizlik korkusu ve kaygısı ile asgari ücret ya da bu ücretin altında uzun sürelerle çalışmaya razı, sosyal güvenlik hakkından feragat etmeye de razı yarı köylü, yarı kentli çok sayıda işçi. Her iki kesim arasındaki bu ayrılığı kimi eylemlerde gözlemlemek mümkün. Örneğin DİSK, Türk-İş, Hak-İş gibi konfederasyonların düzenledikleri kimi mitinglerde bu örgütsüz işçileri görmek mümkün değilken, çeperdeki işçilerin daha çok rağbet ettiği 1 Mayıs gibi simgesel mitinglerde sendikalı işçileri görmek şaşırtıcı olmaktadır.

1940'lı yılların sonunda örgütlenmeye başlayan işçi sınıfı, toplu pazarlık ve grev hakkından yoksun olmasına rağmen sendikaya üye olmakta oldukça ısrarlı olmuş, örgütlenme düzeyi ve isteği bugünkünden daha yüksek olmuştur. Bu durum, sendikaların çekiciliğinden çok, çalışma koşullarının

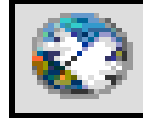
iticiliğinden kaynaklanmıştır. Bugün ise, sendikaya üye olanların örgütlerine tutunma nedeni yüksek ücrettir. Kuşkusuz bu tutunma tüm alanlar için değil, işçi aristokrasisi olarak nitelendirilebilecek çok küçük bir işçi kitlesi için geçerlidir.

Bugün göz ardı edilemeyecek olgulardan biri ise işverenlerin sendikaya üye olma yönündeki görüşüne rağmen işçilerin sendikaya üye olmakta tereddüt etmesidir. Bu durumun temel nedeni ise son yıllarda sendikaya üye olan işçilerin yaygın olarak işten çıkarılmış olmasıdır. İşten atılma kaygısı duyan işçiler işverenin isteğine rağmen sendikaya üye olmaktan çekingen davranmaktadır. Öte yandan, emek piyasasında iş bulmanın daha çok eş-dost, yakın aracılığı ile olduğu bir ortamda işçiler kendilerine iş bulanlara "ayıp olmaması" için sendikaya üye olmaktan, eylemlere katılmaktan kaçınmaktadır. Bu tür işçilerde işyerinde şikayetçi olmanın, örgüte bağlılıkta isteksizliğin, işi özenle yapmamanın kendisini işe yerleştirmede yardım olana karşı bir haksızlık edilmiş olacağı duygusu yaratmaktadır. Bu durum sadece Türkiye'ye özgü değildir. Pek çok araştırma ile başka ülkelere de özgü olduğu ortaya konmuştur.13 Kuşkusuz bu durum işçi sınıfı açısından bir sınıf körleşmesinden, karakter aşınmasından başka anlama gelmemektedir.

Aslında "küreselleşme" olarak tanımlanan süreç asıl tahribatını, ücretlerde, çalışma koşullarında değil, işçi sınıfının karakterinde yapmıştır. İşçi sınıfı son yirmi yıl düzpe düz bir karakter aşınması yaşamıştır. Her şeyin esnekleştirilmeğe çalışıldığı bu süreçte, kapitalizm kadar işçi sınıfı da "esnekleştirilmiştir". Her an değişime hazır olmaları, sürekli olarak risk almaları, düzenlemelere ve formel prosedürlere giderek daha az bağlı kalmaları istenen işçiler güvensiz, kaygılı, gelecek korkusu içinde olan bir "kitleye" dönüştürülmeğe başlanmıştır. Atalarının ruhunu unutmuş olan bu yeni kuşak, uzun vadeli hedefler yapamaz hale gelmiştir. Bugünü yaşayan, bugünü aşamayan bu yeni işçi kuşağı ciddi bir karakter aşınması sorunu ile karşı karşıya gelmiştir.14 Kendisini değersizleştiren, başkasının

nezdinde önemli olmadığını düşünene bir işçi kitlesinin sınıf bilinci ile hareket etmesini beklemek eşyanın tabiatına aykırı olur. Sürprizlere açık bir hayatın içinde sürüklenip duran işçi sınıfının kendi hayatını kendisinin yazdığını hissetmesi için önce kendine olan güvenini kazanması, değerini anlaması ve üretim sürecinin merkezinde olduğunu hatırlaması gerekiyor. Hep kısa vadede yaşayan bir sınıftan uzun vadeli hedefler, uzun soluklu mücadeleler nasıl beklenebilir, kalıcı sınıfsal ilişkiler kurması ve sürdürmesi nasıl istenebilir? Üstelik işçilik bir meslek olarak algılanmazken. 15

EK 1: Seçilmiş Yıllara Göre İstihdamda Ücret, Maaş ve Yevmiyeliler ile Ücretsiz Emeğin Payı (%) *

Yıllar	Toplam İstihdamına Göre			Erkek İstihdamına Göre			Kadın İstihdamına Göre		
	Toplam	Ücretli	Ücretsiz	Toplam	Ücretli	Ücretsiz	Toplam	Ücretli	Ücretsiz
1970	100	27.6	45.0	100	38.4	21.3	100	10.2	82.9
	100	33.2	41.4	100	44.5	19.8	100	13.8	81.2
	100	38.5	31.1	100	46.2	14.3	100	21.6	67.8
	100	41.5	28.7	100	47.2	12.8	100	25.9	65.6

Kaynak: DİE, Çalışma İstatistikleri 1996, Ankara, 1997, s. 197.

*) Bu tabloda kendi hesabına çalışanlar ile işverenlerin oranlarına yer verilmemiştir. Toplam istihdamdan ücretli ve ücretsiz çalışanların oranları çıkarıldığında geriye kalan oran bu kesimin payını oluşturmaktadır.

EK 2: Ücretli Emeğin Kesimlere Göre Dağılımı

Yıllar	Toplam	Kamu	%	Özel	%
1970	1.313.500	526.111	40.05	787.389	59.95
1980	2.204.802	793.958	36.01	1.410.849	63.99
1985	2.607.865	769.613	29.51	1.838.252	70.49
1990	3.446.502	966.875	28.05	2.479.627	71.95
1991	3.598.315	991.832	27.56	2.606.483	72.44
1992	3.796.712	1.055.338	27.79	2.741.364	72.21
1993	3.976.202	1.076.722	27.07	2.899.480	72.93
1994	4.202.616	1.059.163	25.20	3.143.453	74.80
1995	3.905.118	982.540	25.16	2.922.578	74.86
1996	4.051.295	968.796	23.91	3.082.499	76.09
1997	4.266.097	925.071	21.68	3.341.026	78.32

Kaynak: DİE, Çalışma İstatistikleri 1995, Ankara, 1996; ÇSGB, Çalışma Hayatı İstatistikleri (Temmuz 1996), Ankara, 1996; ÇSGB, Çalışma Hayatı İstatistikleri 1997, Ankara, 1998.

EK 3: İstihdamın Sektörel Dağılımı

Yıl	Tarım	%	Sanayi	%	Hizmetler	%	Toplam
1970	8.835.000	64.17	1.573.000	11.43	3.360.000	24.40	13.768.000
1980	8.960.000	54.23	2.391.000	14.47	5.172.000	31.30	16.523.000
1985	8.837.000	50.36	2.723.000	15.52	5.987.000	34.12	17.547.000
1990	9.233.000	47.78	3.007.000	15.56	7.084.000	36.66	19.324.000
1995	10.048.000	47.73	3.200.000	15.20	7.803.500	37.07	21.051.500
1997	8.219.000	39.48	3.892.000	18.69	8.704.000	41.81	20.814.000

Kaynak: DİE, (Ed.), Tuncer Bulutay, İmalat Sanayiinde İstihdam, Ankara, 1998, s. 70-71. 1996 ve 1997 yılı sayıları ise, veriler -tam tutmamakla birlikte- yakın olduğu için (DİE, Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar, Ankara, 1998, 143-146'dan) alınmış, ancak sektörlere göre işkollarının dağılımında Bulutay'ın ayrımı verilerde tutarlılık sağlanması için esas alınmıştır. Oranlar da buna göre hesaplanmıştır.

EK 4: 1997 Yılında İstihdamın Bölgelere Göre Dağılımı

İller	Toplam	%
İstanbul, Kocaeli, Edirne, Tekirdağ, Bursa	1.799.022	42.17
İzmir, Manisa, Kütahya, Muğla, Antalya	583.799	13.68
Ankara, Eskişehir, Konya, Kayseri	534.656	12.53
Adana, İçel, Osmaniye, Hatay, Gaziantep, K.Maraş	342.868	8.03
Diyarbakır, Mardin, Şanlıurfa, Elazığ, Erzurum	103.276	2.42
Zonguldak, Karabük, Samsun, Trabzon	158.255	3.70
Diğer 51 İlin Toplamı	744.221	17.44
Genel Toplam	4.266.097	100.00

Kaynak: ÇSGB, Çalışma Hayatı İstatistikleri 1997, Ankara, 1998'den yararlanılarak düzenlenmiştir.

EK 5: Türkiye'de İstihdamın Sektörlere Göre Dağılımı (%) 12 + yaş

Yıllar	Tarım			Sanayi			Hizmet		
	T	E	K	T	E	K	T	E	K
1970	67.66	54.05	89.46	9.35	12.02	5.07	22.99	33.93	5.47
1980	59.94	44.03	87.31	11.55	15.66	4.50	28.48	40.30	8.19
1990	51.88	37.72	82.07	12.79	16.19	6.75	33.53	46.09	11.18
1996*	45.91	36.08	74.80	15.56	18.64	8.33	38.51	47.87	16.38

Kaynak: DİE, Genel Nüfus Sayımı (Nüfusun Sosyal ve Ekonomik Nitelikleri), Ankara,1993; DİE, Türkiye İstatistik Yıllığı 1997, Ankara, 1998.

T: Sektör toplamının toplam istihdama oranı

E: Sektördeki erkek istihdamın toplam erkek istihdamına oranı

K: Sektördeki kadın istihdamın toplam kadın istihdamına oranı

*) 1996 Ekim Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçlarına göre.

EK 6: Türkiye’de Part-time Çalışanların İstihdamdaki Payı (%)

Yıl	Toplam İstihdamda Part-time Çalışanlar	Erkek İstihdamında Part-time Çalışanlar	Kadın İstihdamında Part-time Çalışanlar	Part-time İstihdamda Kadın Çalışanlar
1994	9.5	5.0	20.4	62.6
1995	9.3	5.2	19.4	60.3
1996	6.9	4.0	13.9	59.2
1997	5.8	2.9	12.7	63.7

Kaynak: OECD, Employment Outlook, June 1998, Paris, 1998, s.206.

EK 7: Tablo 3.4.2: 2000 yılında bölgelere göre istihdam

Bölgeler	Bölgenin toplam 15+ yaş grubu içindeki payı	Toplam		Kentsel		Kırsal	
		İstihdam Oranı	Bölgenin istihdamdaki Payı	İstihdam Oranı	Bölgenin istihdamdaki Payı	İstihdam Oranı	Bölgenin istihdamdaki payı
Marmara	%28.4	%43.6	%26.9	%41.9	%38.4	%50.6	%13.7
Ege	%14.3	%46.4	%14.4	%41.5	%13.0	%52.1	%16.0
Akdeniz	%12.7	%41.3	%11.4	%38.0	%11.3	%45.9	%11.4
Orta Anadolu	%17.3	%41.0	%15.4	%36.9	%16.2	%47.9	%14.5
Karadeniz	%12.0	%52.0	%16.2	%42.1	%8.0	%74.6	%25.7
Doğu Anadolu	%7.3	%47.5	%7.5	%34.9	%4.9	%59.1	%10.5
Güneydoğu Anadolu	%8.1	%46.1	%8.2	%38.5	%8.1	%59.2	%8.3
Türkiye	%100	%46.6	%100	%39.8	%100	%55.9	%100

Kaynak: HİA 2000

EK 8: Kentsel alanlarda 6-17 yaş grubundaki çocukların çalıştıkları sektörler

Sektörler	Bütün çalışan çocuklar		Ücret alanlar	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Tarım	11.5	50	3.9	26
İmalat sanayii				
Gıda, içki, tütün	3.5	4.5	3.7	5.9
Tekstil, giyim eşyaları, deri	11.1	23.2	14	35.3
Mobilyacılık	8.8	0	8.8	0
Diğer	11.6	4.1	14.8	7.8
İnşaat	4	0	4.8	0
Toptan ve perakende ticaret				
Oto tamir	11.9	0	14.9	0
Perakende ticaret	15.3	6.1	10.3	6.4
Ev eşyası/kişisel eşya tamir işleri	3.2	0	3.1	0
Diğer	3.1	2.9	3	4.4
Otel ve restoranlar				
Restoran, bar, kafe, vb.	8.4	0	8.5	0
Özel, kişisel hizmetler				
Berber ve kuaför	4.5	4.2	6.1	6.9
Toplam	94.9	95	95.9	92.7

Kaynak: Dayıoğlu ve Assaad (2002)

EK 9: Ana işte haftalık normal ve fiili çalışma sürelerinin karşılaştırılması

Yıllar	Kentsel				Kırsal			
	Erkek		Kadın		Erkek		Kadın	
	Fiili	Normal	Fiili	Normal	Fiili	Normal	Fiili	Normal
1988	49.53	50.95	39.92	41.57	45.80	51.85	38.83	45.99
1994	51.14	52.40	41.05	42.61	45.48	50.17	38.23	44.86
1998	52.05	53.09	43.47	44.87	46.31	52.04	37.09	44.26

Kaynak: HİA Ekim ayı uygulamalarından alınan ham veriler

EK 10: 1963-1999 Döneminde ücretli emek ve sendikalaşma düzeyi

Yıl	Toplam Ücretli Sayısı (I)	Sigortalı İşçi Sayısı (II)	Resmi Verilere Göre Sendikalı İşçi Sayısı (III)	Gerçek Sendikalı İşçi Sayısı (IV)	TİS'den Yararlanan İşçi Sayısı (V)	% IV/I	% IV/II	% V/I
1963	2.741.795	710.820	295,710	446.092	9.462	16.3	62.8	5.2
1964	2.886.100	765.317	338,769	489.355	436.762	17.0	63.9	5.4
1965	3.038.000	921.458	360.285	535.904	171.859	17.6	58.2	5.6
1966	3.129.140	991.510	374,058	591.260	334.388	18.9	59.6	6.0
1967	3.223.014	1.069.387	824,680	645.096	188.765	20.0	60.3	6.4
1968	3.319.705	1.206.175	1,059,928	707.485	418.297	21.3	58.7	6.8
1969	3.419.296	1.261.856	1.193.908	766.952	244.000	22.4	60.8	7.1
1970	4.173.000	1.313.500	2.088.219	819.373	550.951	19.6	62.4	7.5
1971	4.298.190	1.404.816	2.362.787	858.809	342.255	20.0	61.1	7.6
1972	4.427.136	1.525.012	2.672.857	889.433	426.000	20.1	58.3	7.7
1973	4.559.950	1.649.079	2.658.393	910.071	443.210	20.0	55.2	7.6
1974	4.696.748	1.799.998	2.878.624	925.133	601.779	19.7	51.4	7.5
1975	5.387.000	1.823.338	3.328.633	930.336	300.518	17.3	51.0	7.4
1976	5.537.836	2.017.875	3.269.356	924.124	476.000	16.7	45.8	7.2
1977	5.692.895	2.191.251	3.807.577	911.152	590.098	16.0	41.6	6.9
1978	5.852.296	2.206.056	3.897.290	918.477	484.000	15.7	41.6	6.8
1979	6.016.161	2.152.411	5.465.109	966.790	314.000	16.1	44.9	7.0
1980	6.162.000	2.204.802	5.721.074	1.049.250	330.000	17.0	47.6	7.5
1981	6.316.050	2.228.439	-	1.128.465	465.353	17.9	50.6	7.8
1982	6.473.951	2.264.788	-	1.188.749	1.169.804	18.4	52.5	8.1
1983	6.635.800	2.237.245	-	1.247.275	261.264	18.8	53.6	8.3
1984	6.801.695	2.439.016	1.247.744	1.328.668	340.095	19.5	54.5	8.6
1985	6.978.000	2.607.865	1.594.577	1.419.584	910.810	20.3	54.4	9.0
1986	7.138.494	2.815.230	1.937.120	1.482.101	707.230	20.8	52.6	9.2
1987	7.302.679	2.878.925	1.977.066	1.500.779	923.093	20.6	52.1	9.1
1988	7.470.641	3.140.071	2.120.667	1.489.867	629.303	19.9	47.4	8.7
1989	7.642.466	3.271.013	2.277.898	1.379.397	829.341	19.4	45.2	8.4
1990	8.991.000	3.446.502	1.921.441	1.463.880	483.852	16.3	42.5	8.2
1991	9.242.748	3.598.315	2.076.679	1.433.867	1.089.549	15.5	39.8	7.8
1992	9.501.545	3.796.702	2.190.792	1.372.886	450.906	14.4	36.2	7.2
1993	9.767.588	3.976.202	2.341.979	1.305.970	1.068.289	13.4	32.8	6.6
1994	10.041.081	4.202.616	2.609.969	1.244.764	227.880	12.4	29.6	5.9
1995	10.322.231	4.410.744	2.660.624	1.204.189	765.928	11.7	27.3	5.3
1996	10.611.253	4.624.330	2.695.627	1.159.234	515.840	10.9	25.1	4.6
1997	10.908.368	5.066.745	2.713.839	1.105.865	841.518	10.1	21.8	7.7
1998	11.213.803	5.558.582	2.856.330	1.032.847	219.434	9.2	18.6	1.9
1999	11.527.789	5.850.000	2.987.975	956.292	828.458	8.3	16.3	7.1

Kaynak: ÇSGB, Çalışma Hayatı İstatistikleri; Petrol-İş, '97-'99 Yıllığı, İstanbul, 2000; Çalışma Bakanlığı, Çalışma Dergisi, Sayı: Ekim 1978; Petrol-İş, '91 Yıllığı, İstanbul, 1992; Petrol-İş, '86 Yıllığı, İstanbul, 1987.

I: işçi +kamu çalışanı; II: sendika üyesi olma hakkına sahip işçiler; V: TİS (toplu iş sözleşmesi)

Not: 1967-1980 arası dönemin sendikalı işçi sayısındaki yükseklik gerçek sendikalı işçi sayısını yansıtmamaktadır. Bu durum, hem bir işçinin birden fazla sendikaya üye olmasından, hem de sendikaların gerçek dışı beyanda bulunmalarından kaynaklanmaktadır. Öyle ki, Adana'da genel kurul yapacak sayıda üyeye sahip olmayan sendikalar 15 bin civarında üyesi olduğu beyanında bulunmuştur.

R. Scase, Sınıf (Yöneticiler, Mavi ve Beyaz Yakahılar), Rastlantı Yayınları, Ankara, 2000, s.20-21.

A.g.e., s. 104.

1994 yılı HİA'larına göre kamu kesiminde çalışanlar toplam işgücünün yüzde 10 kadarını, ücretli ve maaşlıların da yüzde 33'ünü oluşturmaktadırlar.

Bu idare hakkında bilgi edinmek için: <http://www.oib.gov.tr>

Bkz. <http://www.oib.gov.tr/Implementations.htm> . 2000 yılı sonunda 4 yıl süreli bir Özelleştirme Sosyal Destek Projesi başlatılmış, 355.3 milyon dolar tutarında bir fon da IMF ve Dünya Bankası ile görüşülen ekonomik destek programları çerçevesinde oluşturulmuştur. Bu fon, özelleştirmeler sonucunda meydana gelen işten çıkarmalar ve iş kayıplarının tazmin edilmesinde, bu işçilerin yeniden iş bulabilmelerine yönelik danışmanlık ve eğitim hizmetlerinin finansmanında kullanılacaktır. Daha fazla bilgi için bkz.

<http://www.oib.gov.tr/sp-index.htm>.

Radikal, 26 Temmuz 2002. Rakamlar, İstanbul Sanayi Odası'nın yürüttüğü "2001 yılında Türkiye'deki En Büyük 500 Sanayi Kuruluşu" başlıklı araştırmadan alınmıştır.

Bakınız A. H. Köse-A. Öncü, "Dünya ve Türkiye Ekonomisinde Anadolu İmalat Sanayii: Zenginleşmenin mi Yoksa Yoksullaşmanın mı Eşiğindeyiz", Toplum ve Bilim, Sayı: 77, 1998, s.144-146; H. Aslan, "İşçi Hareketi: Nerede, Nereye Gidiyor?", Almanak 2000+1, SAV Yayını, 2002.

DİE, İmalat Sanayiinde İstihdam, Ankara, 1998, s. 86-87.

Erol TAYMAZ, “Türk İmalat Sanayiinde Teknolojik Değişme ve İstihdam”, DİE, Teknoloji ve İstihdam içinde, Ankara, 1998. 9

Yalçın KÜÇÜK, Quo Vadimus Nereye Gidiyoruz, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1985. 10

A.g.e. 11

Kristal-İş, Birleşik Metal İş, Petrol-İş gibi sendikalara üye olan işçilerde konut sahipliği oranları yüzde ellinin üzerindedir. 12

Bu türden yaklaşımlar için bakınız: Fatma Yıldırım, Çalışma Yaşamında Örgüte Bağlılık ve Örgütsel Adalet İlişkisi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Psikoloji Anabilim Dalı, Ankara, 2001. 13

Karakter aşınması için bakınız R. Sennett, Karakter Aşınması (Yeni Kapitalizmde işin Kişilik Üzerinde Etkileri), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2002. 14

Gebze, Denizli ve Sakarya gibi yeni işçi mekanlarında yapılan bir araştırmada 183 işçiden sadece 5 kişinin tekrar işçi olmayı istemesi, 57'sinin işveren olmayı istemesi, 90'ının işi tanrının takdirine bırakması bu açıdan oldukça anlamlı veriler. O. Türkdoğan, İşçi Kültürünün Yükselişi, Timaş Yayınları, İstanbul, 1998, s.86. 15